

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

НЕСТЕРЕНКО Вадим Анатолійович

УДК 94(477)“1939 – 1945”

**ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ
У ВІЙСЬКОВІЙ ЗОНІ УКРАЇНИ
В 1941 – 1943 рр.
(АДМІНІСТРАТИВНИЙ, ЕКОНОМІЧНИЙ ТА
СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ).**

Спеціальність 07.00.01 – Історія України

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2005

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у відділі історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України Національної Академії Наук України.

Науковий керівник: доктор історичних наук
Лисенко Олександр Євгенович,
Інститут історії України НАН України,
завідувач відділу історії України періоду
Другої світової війни.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Король Віктор Юхимович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри новітньої історії України;

кандидат історичних наук, доцент
Ветров Ігор Георгійович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
доцент кафедри слов'ян і українознавства,
заступник декана історичного факультету.

Провідна установа: Інститут української археографії та
джерелознавства НАН України
імені М.С. Грушевського, м. Київ.

Захист відбудеться “27” травня 2005 р. о “14-00” годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.235.01 в Інституті історії України НАН України (01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4)

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту історії України НАН України (01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4)

Автореферат розісланий “_19_” квітня_____2005 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор історичних наук

Гуржій О.І.

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми зумовлена необхідністю переосмислення подій Другої світової війни і як її складової частини – Великої Вітчизняної війни на базі нових джерел, методологічних підходів. Протягом усіх повоєнних десятиліть окремі сторінки нашого минулого замовчувалися або залишалися недостатньо вивченими. Тому нині перед істориками стоїть важливе завдання – відтворити об'єктивну історію Другої світової війни, показати складність і суперечливість цього явища, висвітлити погляди і мотиви поведінки представників різних верств українського народу.

До недостатньо опрацьованих належить проблематика регіональної специфіки окупаційного режиму в Україні, зокрема, у військовій зоні. Залучення раніше маловідомих широкому загалу істориків архівних документів робить можливим глибокий та неупереджений аналіз подій у цьому регіоні. Соціальна значущість та недостатня наукова розробка такого комплексу питань зумовили вибір теми дисертаційного проекту. Вивчення особливостей адміністративних, економічних та соціокультурних процесів у військовій зоні допоможе заповнити “білі плями” історії північних та східних областей України цього періоду.

Хронологічні рамки праці – 1941 – 1943 рр. – обумовлені ходом воєнних дій на території України, часом існування німецького окупаційного режиму в зазначених нижче областях і процесом формування рейхскомісаріату “Україна”.

Територія, яку охоплює дослідження, включає п'ять областей України – Чернігівську, Сумську, Харківську, Ворошиловградську (Луганську), Сталінську (Донецьку)*. Ці області не ввійшли до складу рейхскомісаріату “Україна” і протягом усього періоду окупації перебували в зоні дії військової адміністрації – так званій військовій зоні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна праця виконана в рамках планових тем відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України на 1998 – 2000 рр.: “Суспільно-політичне життя України. 1939 – 1950 рр.” (номер державної реєстрації 01984000868), на 2001 – 2003

* Примітка. В роки окупації в документах рівнозначно вживалися і давні, і радянські (останні навіть частіше) назви: Луганськ-Ворошиловград, Юзівка-Сталіно, а також Донецьк (наприклад, газета “Донецкий вестник”).

“Трансформація суспільно-політичних, економічних та культурних відносин в Україні під впливом воєнних подій 1939 – середини 40-их років” (номер державної реєстрації 0101U000624).

Мета роботи полягає у висвітленні особливостей окупаційного режиму у військовій зоні, в якій перебували п'ять областей України. Для реалізації даної мети дисертант поставив перед собою такі **завдання**:

- проаналізувати стан вивчення проблеми в історіографії, встановити повноту її джерельного забезпечення;
- з'ясувати структуру та специфіку функцій органів окупаційної адміністрації у військовій зоні;
- висвітлити процес формування, структуру, умови діяльності місцевих допоміжних органів управління та їх роль в адміністративній системі окупаційної влади на вказаних територіях;
- показати діяльність військово-господарської адміністрації у промисловості та процес впровадження “нового аграрного ладу” в сільському господарстві;
- на основі архівних джерел схарактеризувати політику окупаційних властей в культурній сфері, її трансформації протягом окупації, показати діяльність місцевих українських діячів у цій сфері.

Об'єктом вивчення є окупаційний порядок на території України у період Другої світової війни.

Предмет дослідження становить характер окупаційного режиму та особливості функціонування органів окупаційної адміністрації у військовій зоні України в економічній та соціокультурній сферах.

Методи дослідження. У дисертації застосовані загальнонаукові методи пізнання (аналіз і синтез, системний підхід, типологізації, класифікації) та суто історичні (проблемно-тематичний, хронологічний, порівняльно-історичний, аналітичний, описовий). Їх поєднання дозволяє провести комплексне, всебічне вивчення подій та явищ воєнної доби. Оптимально використати архівні джерела, опубліковані документи, наукові праці вдалося завдяки застосуванню методів пошуку, аналізу та синтезу емпіричного матеріалу. Процес дослідження окремих аспектів проблеми супроводжувався використанням ретроспективного методу (для аналізу історіографії), типологізації і класифікації (для характеристики джерел), порівняльно-історичний (для визначення регіональних особливостей окупаційного режиму), методи формальної логіки (у висновках та узагальненнях) та інші міждисциплінарні методи.

Спираючись на досягнення вітчизняної і зарубіжної історичної

науки, автор враховував важливі у концептуальному плані досягнення вчених, теоретичні напрацювання й положення яких сприяли осмисленню та формуванню принципів положень даного дисертаційного проекту.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що автор робить спробу виділити проблему специфіки окупаційного режиму у військовій зоні України в її адміністративному, економічному та соціокультурному аспектах у предмет окремого наукового дослідження. Розширено джерельну базу проблеми, що вивчається, оскільки до наукового обігу залучено значну кількість нових архівних даних. Зібрано, опрацьовано та подано у додатках до основного тексту роботи інформацію, яка унаочнює виклад положень роботи. Вивчено низку аспектів, які раніше не знаходили достатнього висвітлення у науковій літературі: етапи формування військової зони; процес створення окупаційної адміністрації та місце в ній допоміжних органів управління; особливості структури військово-адміністративних та військово-господарських інстанцій та взаємин між ними; специфіка культурного та громадського життя в областях військової зони; характер процесів в економічній сфері зазначеного регіону.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання вміщеного фактичного матеріалу, положень та висновків при написанні монографічних та узагальнюючих праць з близьких та дотичних тем, викладанні курсу історії України, підготовці спецкурсів поглибленого вивчення окупаційного режиму в Україні, краєзнавства, створенні навчальних посібників для вчителів, студентів, написанні курсових, дипломних, дисертаційних робіт.

Апробація результатів дисертації відбулася на засіданні відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України. Окремі аспекти її оприлюднені в наукових доповідях та повідомленнях на конференціях: III, IV і V Сумські обласні наукові історико-краєзнавчі конференції (Суми, 1999, 2001, 2003 рр.); II Всеукраїнська наукова конференція “Україна напередодні та в роки Другої світової війни 1939 – 1945 рр.” (Кривий Ріг, 2002 р.); II Міжнародний науковий конгрес українських істориків “Українська історична наука на сучасному етапі розвитку” (Кам’янець-Подільський, 17 – 18 вересня 2003 р.); Міжнародна наукова конференція “Незабутні сторінки історії нашого народу” (до 60-річчя звільнення України від гітлерівських загарбників) (Київ, 17 грудня 2004 р.).

Публікації. Основний зміст дослідження викладено в 9 наукових статтях і матеріалах конференцій, з них 6 у фахових виданнях, затверджених переліком ВАК України.

Структура дисертації. Загальний обсяг становить 307 сторінок, з них 191 сторінка основного тексту. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (54 сторінки, 472 найменування), додатків (13 схем і таблиць, 62 сторінки).

Основний зміст дисертації

У вступі обґрунтовано актуальність, визначено об'єкт, предмет, хронологічні і географічні межі, сформульовано мету і завдання, зазначено наукову новизну та практичне значення дисертації, відображено апробацію її результатів.

У першому розділі – “Історіографія проблеми та характеристика джерел” висвітлено стан наукової розробки питання, подано характеристику джерел, використаних у процесі виконання поставлених завдань. Зокрема, зазначено, що в науковій літературі частково висвітлювалися лише окремі аспекти окупаційного режиму у військовій зоні України, проте досі немає монографічної чи дисертаційної праці, предметом якої б став комплексний аналіз адміністративних, економічних та соціокультурних особливостей окупаційного режиму у цьому регіоні України.

Історіографію проблеми умовно можна поділити на три періоди: перший охоплює воєнні роки та завершується на початку 50-х років, другий – від середини 50-х до початку 90-х рр. і третій – від початку 90-х рр. до сьогодні.

Перші спроби осмислення того, що відбувається на окупованій німцями та їх союзниками території України, були здійснені ще під час війни. В основному в них висвітлювалися злочини німецьких загарбників та їх аграрна політика в окупованих регіонах.¹ В брошурі О.Леонтьєва “Зелена папка” Герінга” вперше показано структуру військово-господарського окупаційного апарату.²

¹ Дубина К. Варвари двадцятого віку. – Саратов, 1942. – 16 с.; Глухий О. Німецькі фашисти – люті вороги українського народу. – М., 1942. – 74 с.; Новіченко Л. Гітлерівська кріпаччина / Про “німецьку земельну реформу” на тимчасово окупованій Україні. – Саратов: Укриздат при ЦК КП(б)У, 1942. – 20 с.; Шульга З. Українське селянство не буде у фашистській неволі. – Уфа, 1942. – 36 с.

² Леонтьєв А. “Зелёная папка” Геринга. – М.: Госполитиздат, 1942. – 42 с.

У повоєнне десятиріччя виходять праці, в яких аналізуються окремі аспекти окупаційного режиму. Зокрема, кандидатська дисертація П.Індиченко присвячена аграрній політиці окупантів в Україні.³

У середині 50-х – на поч. 60-их рр., в умовах “хрущовської відлиги”, було зроблено спроби подолати сталінські догми і шаблони, вибудувати нові концепції, зокрема, показати місце України у війні. Однією з перших подібних праць стала книга М.Супруненка.⁴ Крім того, напрацювання українських істориків знайшли відображення у масштабній 26-томній “Історії міст і сіл Української РСР”, 3-томній “Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. 1941 – 1945 рр.”⁵

Слід відмітити збірку доповідей радянських істориків на 3-й Міжнародній конференції з історії руху Опору, яка відбулася у м. Карлові Вари (Чехословаччина) у вересні 1963 р.⁶ Учасники цього форуму Є.Болтін, Ф.Шевченко, І.Кравченко, В.Коваль окреслили структуру органів управління на окупованій території, серед іншого, й у “військовій зоні” (вживається саме цей термін).

М.Коваль та В.Коваль в своїх працях цього періоду висвітлюють широкий спектр проблем Другої світової війни, які стосуються і військової зони. Серед іншого, проаналізовані директиви командування вермахту і рейхсміністерства Розенберга, а також засоби їх реалізації на практиці.⁷ Помітний внесок у розробку означеної тематики зробили М.Загорулько і А.Юденков.⁸

У 80-ті роки вийшла фундаментальна праця з історії України в 10-ти томах, восьмий том якої цілком присвячений періоду Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.⁹

³ *Індиченко П.* Провал аграрної політики німецьких фашистів на временно окупированной Советской Украине в 1941 – 1944 гг.: Автореф. дис. канд. юрид. наук / КГУ им. Т.Г. Шевченко. – К., 1949. – 18 с.

⁴ *Супруненко Н.И.* Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941 – 1945 гг.). – К.: Госполитиздат УССР, 1956. – 472 с.

⁵ *Історія міст і сіл Української РСР: У 26 т. – К., 1967 – 1974.; Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. 1941 – 1945 рр.: У 3 т. / М.О. Буцько, М.М. Власов, П.І. Денисенко та ін. – К.: Політвидав України, 1967 – 1969.*

⁶ *Немецко-фашистский оккупационный режим (1941 – 1944 гг.): Сборник статей / Под общ. ред. Е.А. Болтина. – М.: Политиздат, 1965. – 388 с.*

⁷ *Коваль В.С.* Міжнародний імперіалізм і Україна 1941 – 1945 / АН УРСР, Ін-т історії. – К.: Наукова думка, 1966. – 264 с.; *Коваль В.С.* Подвиг народний. Україна у Великій Вітчизняній війні. – К.: Політвидав України, 1970. – 135 с.

⁸ *Загорулько М.М., Юденков А.Ю.* Крах плана “Ольденбург”. – М., 1974. – 376 с.

⁹ *Історія Української ССР: В 10-ти томах. – К., 1981 – 1984 / Українська ССР в Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941 – 1945 гг.). – М., 1984. – Т. 8. – 639 с.*

Отже, радянським історикам, попри недоступність багатьох джерел і наявність ідеологічних обмежень, вдалося досить ґрунтовно опрацювати основні проблеми війни, визначити напрями подальших досліджень. Серед них в загальних рисах була окреслена проблема окупаційного режиму у військовій зоні.

Початок третього етапу в розвитку історіографії характеризується активізацією вивчення проблематики Другої світової війни. Українські історики останнім часом велику увагу приділяють комплексу економічних питань, пов'язаних з війною й окупацією. І.Ветров у своїх працях висвітлює економічні плани Німеччини перед нападом на СРСР, використання економічного потенціалу України для потреб вермахту тощо.¹⁰ Різноманітними є напрацювання О.Потильчака.¹¹ Автор розглянув плани німецького керівництва щодо експлуатації ресурсів України, зокрема, її сільськогосподарського потенціалу.

Для з'ясування особливостей окупаційного режиму необхідно висвітлити структуру адміністративних органів. У роботах П.Рекотова міститься реконструкція системи органів управління на окупованій території України, в тому числі, й у військовій зоні.¹²

Трагічній долі радянських військовополонених присвячені праці В.Короля. Крім цієї теми учений досліджує й питання окупаційного режиму, зокрема, становище інтелігенції під час окупації і її співпрацю з німецькою владою.¹³

Ще одним блоком проблем періоду війни, дослідження яких привертає увагу українських істориків, є духовне та культурне життя населення в роки окупації. Особливе місце тут займають питання релігійного життя. Їх висвітленню присвячено роботи Ю.Волошина,

¹⁰ *Ветров І.Г.* "Фінансова війна" третього рейху на окупованій території України в 1941 – 1944 рр. // УІЖ. – 1995. – № 3. – С. 96 – 100.; *Ветров І.Г.* Економічна експансія третього рейху в Україні. – К.: Червона хвиля. – 2000. – 232 с.; *Ветров І.Г.* Боротьба українського народу проти економічної експансії фашистської Німеччини // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 197 – 201.

¹¹ *Потильчак О.В.* "Новий порядок" в окупованій Україні (1941 – 1944) // Пам'ять століть. – 1999. – № 1. – С. 97 – 105.; *Потильчак О.В.* Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01/ Національний педаг. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 1999. – 205 с.

¹² *Рекотов П.В.* Органи управління в Україні під час фашистської окупації // Пам'ять століть. – 1997. – № 5. – С. 121 – 126.; *Рекотов П.В.* Органи управління на окупованій території України (1941 – 1944 рр.) // УІЖ. – 1997. – № 3. – С. 90 – 91.

¹³ *Король В.Ю.* Трагедія військовополонених: свідчать архіви // Трибуна. – 1992. – № 9. – С. 36 – 37.; *Король В.Ю., Мошук І.В.* Фашистський окупаційний режим на Україні та становище інтелігенції // Трибуна. – 1997. – № 9 – 10. – С. 34 – 35.; *Король В.Ю.* Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941 – 1944 рр. – К., 2002.

В.Гордієнка, О.Лисенка, І.Грідіної.¹⁴ Публікації В.Ленської та О.Потильчака спрямовані на аналіз засад політики окупаційної адміністрації у сфері освіти.¹⁵ Статті М.Коваля містять характеристику становища української культури в період окупації, зокрема, умов відродження та діяльності такого явища у національно-культурному житті як товариство “Просвіта”, зокрема, в Харкові.¹⁶

Останнім часом з’явилися дослідники, які розкривають регіональну специфіку окупаційного режиму. Слід згадати дисертаційне дослідження І.Тарнавського про окупаційний режим у Донбасі.¹⁷ Грунтовними є напрацювання А.Скоробогатова. Автор, базуючись на різноманітних джерелах, детально відтворює ситуацію в окупованому Харкові.¹⁸

Серед узагальнюючих видань, які вийшли останнім часом в Україні, особливе місце посідає заключний том серії “Книга пам’яті України” – “Безсмертя”. Серед іншого, у ньому подано характеристику окупаційного режиму, в тому числі в “зоні військового управління”.¹⁹

Окремі аспекти окупаційного режиму в Україні стали предметом досліджень зарубіжних істориків. Н.Мюллер присвятив монографію ролі вермахту у здійсненні окупаційного режиму на радянській

¹⁴ *Волишин Ю.В.* Православна церква в Україні періоду нацистської окупації (червень 1941 – жовтень 1944 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01/ Полтавський державний педаг. ун-т ім. В.Г. Короленка. – Полтава, 1997. – 151 с.; *Гордієнко В.В.* Німецько-фашистський окупаційний режим і православні конфесії в Україні // УІЖ. – 1998. – № 3. – С. 107 – 112.; *Гордієнко В.В.* Православні конфесії в Україні періоду другої світової війни (вересень 1939 – вересень 1945 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01/ Київський ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – К., 1999. – 189 с.; *Лисенко О.С.* Релігійне життя на Україні в 1943 – 1946 рр. – К., 1997. – 496 с.; *Грідіна І.М.* Православна церква в Україні під час другої світової війни 1939 – 1945 рр.: Людський вимір: Автореферат дис... канд. іст. наук: 07.00.01/ Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2001. – 20 с.

¹⁵ *Ленська В.* Фашистська шкільна політика на окупованій території України // УІЖ. – 1990. – № 10. – С. 81 – 86.; *Потильчак О.В.* Мовне питання в політиці нацистської окупаційної влади в Україні // Історія в школі. – 1998. – № 12. – С. 10 – 13.; *Потильчак О.В.* Професійне навчання і підготовка трудових резервів в Україні в період німецько-фашистської окупації (1941 – 1944): політика і практика агресора. – К.: Міжнародна фінансова агенція, 1998. – 36 с.

¹⁶ *Коваль М.* “Просвіта” в умовах “нового порядку” (1941 – 1944) // УІЖ. – 1995. – № 2. – С. 37 – 42.; *Коваль М.В.* Доля української культури за “нового порядку” (1941 – 1944 рр.) // УІЖ. – 1993. – № 9. – С. 13 – 28.

¹⁷ *Тарнавський І.С.* Німецько-фашистський окупаційний режим в Добасі (1941 – 1944 рр.): Дис. канд. іст. наук: 07.00.01/ Донецький державний ун-т – Донецьк, 1999. – 220 с.

¹⁸ *Скоробогатов А.* Харківське міське самоврядування в 1941 – 1943 рр. // Березіль. – 1996. – № 7 – 8. – С. 139 – 162, № 9 – 10. – С. 145 – 164.; *Скоробогатов А.В.* ОУН у Харкові за часів окупації (1941 – 1943 рр.) // УІЖ. – 1999. – № 6. – С. 81 – 89.; *Скоробогатов А.В.* Харків у часи німецької окупації (1941 – 1943). – Х.: Прапор, 2004. – 368 с.

¹⁹ *Безсмертя.* Книга пам’яті України. 1941 – 1945. – К.: Пошуково-видавниче агенство “Книга пам’яті України”, 2000. – 944 с.

території.²⁰

Одним з факторів, які вплинули на розвиток новітньої української історіографії, була поява праць істориків діаспори. Серед них найпомітнішими стали книги В.Косика.²¹

Аналіз історіографії зазначених питань дозволяє зробити висновок, що в працях радянських, іноземних та сучасних українських істориків проблематика окупаційного режиму на території України вивчена досить повно. Проте, вивчення його регіональних особливостей лише починається. Це стосується і військової зони. В науковій літературі частково висвітлювалися лише окремі аспекти проблем окупаційного режиму у північних та східних областях України (управління, економіка, становище церкви, освіта).

Джерельну базу дослідження становлять опубліковані та неопубліковані матеріали. У процесі роботи над темою було використано документи 194 справ 81 архівного фонду Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Чернігівського, Сумського, Харківського, Луганського та Донецького обласних архівів.

Важливим і широко використаним є фонд КМФ-8 Центрального державного архіву вищих органів влади та управління, в якому зосереджено документи німецької групи армій “Південь”. Серед них найбільш цікавими є документи узагальнюючого характеру, в яких автори – різні німецькі чиновники, які безпосередньо працювали в цих регіонах, – аналізують досвід діяльності окупаційних властей в різних сферах.

Не менш важливими для розкриття особливостей втілення різноманітних аспектів окупаційної політики у регіонах військової зони виявилися щомісячні донесення польових та гарнізонних комендатур. Вони містять оцінки, пропозиції, численний фактичний матеріал з питань управління, фінансів, допоміжних органів, промисловості, сільського господарства, культури, освіти, пропаганди тощо.

Основна група документів вивчалася автором в 5 обласних архівах. Їх матеріали в основному згуртовано за адміністративно-територіальним принципом. На жаль, велика частина

²⁰ Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941 - 1944): О роли вермахта и его руководящих органов в осуществлении оккупационного режима на советской территории / Пер с нем. – М., 1974. – 387 с.

²¹ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. – 660 с.; Косик В. Україна під час Другої світової війни 1938 – 1945 / з франц. пер. Р.Осадчук. – К., 1992. – 729 с.

документів місцевих установ була втрачена під час війни, особливо міжрайонного та обласного рівнів.

У роботі використано широке коло опублікованих джерел. Перш за все, це різноманітні збірки документів, які вийшли у 60 – 80-х роки. Документи збірок підібрані з таким розрахунком, щоб відобразити певні проблеми війни, зокрема, цілі Німеччини у війні і різні аспекти підготовки до неї, участь німецьких монополій у підготовці і веденні війни.²² У кожній області України були видані власні збірки документів, які відображають події війни у даному регіоні і, в основному, містять матеріали місцевих архівів.²³

Останнім часом російською мовою вийшло чимало мемуарних матеріалів – щоденників та спогадів нацистських керівників, генералітету, їх таємних промов та бесід. Ознайомлення з ними дає змогу зрозуміти, так би мовити, “кухню” підготовки і здійснення окупаційного режиму на Україні. Цікавими в цьому аспекті є стенографічні записи застільних розмов Гітлера, зроблені Г.Пікером.²⁴ Менш інформативними є мемуари німецьких генералів Гудеріана, Гальдера, Манштейна.²⁵

Велика кількість фактичних даних залучена автором з матеріалів окупаційної преси. Газети, яких в областях військової зони виходили десятки, містять статті, повідомлення, оголошення про громадське, культурне й економічне життя, такі як хід земельної реформи, відбудова промисловості, розвиток ремісництва, торгівлі тощо, різноманітні культурні заходи – проведення свят, виставок, роботу

²² *Нюрнберзький* процесс над главными немецкими военными преступниками. Сборник материалов: В 3 т. – М.: Юридическая литература, 1965 – 1967.; *Нюрнберзький* процесс: В 8 томах. – М.: Юридическая литература, 1987 – 1990; *Анатомия* войны. Новые документы о роли германского монополистического капитала в подготовке и ведении второй мировой войны. – М.: Прогресс, 1971. – 528 с.; *Дашичев В.И.* Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки: Документы и материалы: В 2 т. – М.: Прогресс, 1973.

²³ *Донецкая* область в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1945 гг.): Сборник документов и материалов. – Донецк: Донбасс, 1980. – 311 с.; *Луганщина* в годы Великой Отечественной войны. 1941 – 1945 гг. Сборник материалов и документов. – Донецк: Донбасс, 1969. – 375 с.; *Сумская* область в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945: Сб. документов и материалов. – К.: Наукова думка, 1988. – 437 с.; *Харьковщина* в годы Великой Отечественной войны. Июнь 1941 – 1943 гг. Сборник документов и материалов. – Х.: Прапор, 1965. – 428 с.; *Черниговщина* в период Великой Отечественной войны (1941 – 1954 гг.): Сборник документов и материалов. – К.: Политиздат Украины, 1978. – 419 с.

²⁴ *Пикер Г.* Застольные разговоры Гитлера: Пер с нем. И. В. Розанова. – Смоленск: Русич. – 1998. – 496 с.

²⁵ *Гудериан Г.* Воспоминания солдата. / Пер. с нем. – Смоленск: Русич, 2001. – 656 с.; *Гальдер Ф.* От Бреста до Сталинграда: Военный дневник. Ежедневные записи начальника генерального штаба сухопутных войск 1941 – 1942 гг. / Пер. с нем. – Смоленск: Русич, 2001. – 656 с.; *Манштейн Э.* Утерянные победы. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2002. – 896 с.

“Просвіт”, театрів, кіно, відкриття учбових закладів.

Оцінюючи стан джерельної бази досліджуваної теми, слід зазначити, що, не зважаючи на окремі лакуни, загалом рівень документального забезпечення є достатнім. Поєднання матеріалів центрального та обласних архівів, преси, опублікованих джерел дає можливість ґрунтовно і достовірно проаналізувати адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти окупаційної політики у військовій зоні України.

У другому розділі – “Запровадження німецького окупаційного режиму у прифронтових районах України” показано процес формування органів окупаційної адміністрації, а також місце в цій системі місцевих допоміжних органів управління.

На етапі розробки плану “Барбаросса” було вирішено відмовитись від створення єдиної системи окупаційної адміністрації. До проекту директиви були внесені зміни, які передбачали функціонування цивільних управлінських органів, адже, на думку А.Гітлера, військові власті не могли впоратися зі складними політичними завданнями. Тому оперативний тил сухопутних військ обмежувався.

У процесі формування військової зони України можна виділити кілька етапів: 1. Від 22 червня до 20 серпня 1941 р. – з початку війни до створення рейхскомісаріату “Україна”; 2. Від 20 серпня 1941 р. до 1 вересня 1942 р. – до неї входила більша частина Лівобережної України, а кордон з РКУ проходив по Дніпру; 3. Від 1 вересня 1942 р. до кінця окупації – в результаті літнього наступу 1942 р. німці оволоділи всією територією України, тому 1 вересня 1942 р. частина Лівобережжя була передана до РКУ.

Вермахт був “вищим територіальним органом влади”, хоча на цій території діяли й інші органи. Вищим органом військового управління на території тилового району спочатку став адміністративний відділ при штабі командуючого військ тилового району, а з кінця 1942 р. керівництво здійснювалося адміністративними відділами при штабах груп армій. Територіальними військовими органами були комендатури кількох видів: головні польові, польові, гарнізонні (місцеві) I і II. Політичні вказівки військова адміністрація отримувала від міністерства А.Розенберга.

Сфера завдань військової адміністрації формулювалася не чітко. Це пояснювалося, перш за все, сподіваннями на блискавичну перемогу. Для виконання завдань економічної експлуатації захоплених територій формувалася розгалужений апарат військово-господарської адміністрації, очолюваний рейхсмаршалом Г.Герінгом. Наявність двох

управлінських структур породжувала численні суперечності між ними. Питання безпеки та поліцейської охорони перебували в компетенції органів, підпорядкованих рейхсфюреру СС і начальнику поліції Г.Гімлеру, а також деяких інших структур.

Найважливіше завдання для німецької адміністрації полягало у створенні місцевих допоміжних органів влади. Військова адміністрація формувала ограни місцевого управління, з самого початку обмежуючи його сільською або міською громадою і районом (сільські, міські і районні управи). Господарські установи розгорнули власну мережу допоміжних органів (земельні управи, різноманітні допоміжні бюро та управління по окремих галузях). На відміну від адміністративних вони мали й обласний рівень. Активно залучалися місцеві жителі й до охорони порядку. Поліційні команди були кількох типів. Українська допоміжна поліція стала важливою складовою місцевих допоміжних органів.

Таким чином, німецький окупаційний апарат у військовій зоні складався з трьох частин: військово-адміністративної, військово-господарської та карально-поліційної. Вони виконували різні завдання, але їх функціонери координували свої дії і відповідальні за той кривавий окупаційний режим, який існував у північних та східних областях України.

У третьому розділі – “Господарська діяльність окупаційних властей” проаналізовано політику окупаційних властей у промисловості, а також спроби реформ у сільськогосподарській сфері.

Східні райони України відігравали в СРСР роль важливого промислово-сировинного регіону, тому при відступі Червоної армії було вжито заходів по евакуації та знищенню промислового обладнання, запасів сировини тощо. Постраждала також сільськогосподарська техніка і тваринництво.

Німецька політика у сфері промисловості в ході війни зазнала трансформації. Окупаційні власті були змушені відійти від первинних планів ліквідації великої української промисловості й перетворення України на ринок збуту німецьких промислових товарів. Обставини війни довели, що це неможливо. Тому господарські установи підтримували просування німецьких монополій в Україну і заходи місцевої допоміжної адміністрації по відродженню виробництва, перш за все, з міркувань забезпечення потреб вермахту.

Багато уваги приділялося відродженню кустарної промисловості, яка була покликана заповнити вакуум товарів широкого вжитку для населення і цим сприяти налагодженню під німецьким контролем

товарообміну останніх на продукцію сільського господарства. Однак, через брак сировини і через позицію господарської адміністрації, яка спрямовувала діяльність ремісників знову ж таки на задоволення потреб вермахту, втілити це в життя не вдалося. Це зумовило більш масштабне застосування окупаційними властями примусових методів управління економікою.

Серед німецького керівництва не було єдиного погляду на політику в сільськогосподарській сфері України. А.Розенберг і його прибічники (в тому числі військові) пропонували ліквідувати колгоспно-радгоспну систему, перш за все, з метою завоювання симпатій селянства. Господарські установи на чолі з Г.Герінгом, а також А.Гітлер вважали це недоцільним. Остання точка зору спочатку перемогла. Але з провалом “бліцкригу” реформа (“новий аграрний лад”) почалася. Вона проводилася вкрай повільно, як з об’єктивних причин, так і через негативне ставлення до неї господарських інстанцій і досягла свого другого етапу – створення хліборобських спілок. Тому громадське господарство було основною формою господарювання на селі в роки окупації. Його результатом стали, з одного боку, певні успіхи у постачанні вермахту, з іншого – втрата підтримки з боку місцевого населення.

Під час відступу вермахту Україна вдруге відчула на собі жах тактики “випаленої землі”. Вилучення і вивезення сільськогосподарської продукції, сировини, устаткування набуло тотального характеру.

Таким чином, політика окупаційних властей в економічній сфері носила експлуаторський характер. Її першочерговою метою було забезпечення вермахту всім необхідним. Потреби місцевого населення вважалися другорядними, що спричинило гострий дефіцит продуктів і голод у містах регіону.

Четвертий розділ – “Сфера культури за “нового порядку” присвячений дослідженню спроб місцевої інтелігенції відродити національно-культурне життя під німецькою окупацією.

Політика Берліна у сфері культури не була предметом ретельного планування напередодні війни і в загальних рисах розглядалася через призму “расової теорії”, за винятком питань пов’язаних з оволодінням культурними цінностями. Для цього було сформовано розгалужений апарат.

Виконуючи настанови А.Розенберга, а також з практичних міркувань (збереження спокою) військова адміністрація не перешкоджала намаганням місцевої інтелігенції відновлювати

діяльність закладів культури. Тому функціонування музеїв, бібліотек, читалень (після вилучення “більшовицької” літератури) в областях військової зони було масовим явищем. Масово діяли також театри та театральні гуртки (понад 50), хорові капели, ансамблі, різноманітні оркестри, музичні студії тощо.

Важливу роль у культурно-громадському житті відігравали створювані українськими активістами організації, провідне місце серед яких належало товариствам “Просвіта”. Вони відкривали “Будинки культури”, різноманітні мистецькі гуртки, студії, курси тощо. Найбільшою була “Просвіта” Харкова. Діяли й інші об’єднання. Німецькі власті непокоїло одне – можливість їх політизації.

В роки окупації активізувалося й релігійне життя. З пропагандистських міркувань німецькі власті прагнули продемонструвати відмінність їхньої політики від антирелігійних кампаній радянських часів. Провідну роль в релігійному житті військової зони відігравали автономна та автокефальна православні конфесії. Центром відродження останньої став Харків.

Поміркованішою порівняно з рейхскомісаріатом “Україна” була політика військових властей в сфері освіти. Відновленням мережі освітніх закладів займалися відділи міських і районних управ, в яких часто працювали національно свідомі фахівці. В навчальному процесі простежується використання дореволюційного досвіду, а також надання освіти національного характеру.

Місцеві діячі намагалися відновити також діяльність наукових установ. У Харкові була спроба відкриття філії Академії наук. Проте, німецькі військово-господарські установи використали ініціативу українських діячів і фактично перепідпорядкували собі більшість відновлених науково-дослідних інститутів і спрямували їх діяльність у господарсько-виробничу сферу.

Таким чином, хоча політика військових властей в сфері культури була порівняно поміркованою, все ж місцева інтелігенція в більшості була розчарована в своїх сподіваннях на національно-культурне під німецькою зверхністю.

У висновках наводяться основні підсумки і теоретичні положення, що виносяться на захист:

1. В сучасній історичній літературі відсутнє комплексне дослідження адміністративних, економічних та соціокультурних особливостей окупаційного режиму у військовій зоні України 1941 – 1943 рр., незважаючи на те, що в архівних та опублікованих джерелах є достатня кількість документів на цю тему.

2. У розробці планів нападу та експлуатації економічного потенціалу СРСР брали участь військові. Частина з них підтримувала ідеї Розенберга, військово-адміністративний апарат тісно координував свої дії з його міністерством. Але Гітлер вважав військових нездатними ефективно керувати захопленими територіями, тому окуповані області мали передаватися під управління рейхскомісаріатів. Сподівання на блискавичну перемогу призвели до того, що військова адміністрація не мала чітко сформульованих завдань. Припинення наступу вермахту вглиб території Радянського Союзу змусили її вирішувати питання, які мали б розв'язувати цивільні органи влади. Особливістю окупаційного управління військової зони на території СРСР й України було створення паралельних військово-адміністративного та військово-господарського апаратів. Перед останнім ставилося завдання повного забезпечення вермахту продовольством та постачання продукції сільського господарства до Німеччини за рахунок окупованих регіонів Радянського Союзу і, перш за все, України. Але наявність цих двох управлінських структур породжувала численні суперечності. Представники обох структур приходили до висновку, що така система не виправдала себе. “Третьою силою” у військовій зоні, як і по всій території України, стали різноманітні поліцейські і каральні органи, на яких лежить значна частка відповідальності за масове винищення населення.

3. Встановлено, що допоміжні органи були невід'ємною частиною окупаційної адміністрації і без їх створення та співпраці частини населення з німецькими інстанціями здійснення окупаційної політики на українських землях було б неможливим. До цих органів йшли, в основному, представники місцевої інтелігенції та службовці, які сподівалися налагодити нормальне життя населення, керувати процесами суспільно-економічного та національно-культурного відродження, а також намагалися забезпечити свої побутові і матеріальні умови. Допоміжна українська адміністрація обмежувалася міською або сільською громадою та районом (управи). Військово-господарські інстанції формували власний апарат допоміжних органів. Німецькі чиновники часто зневажливо ставилися до органів допоміжної адміністрації. Але було й багато таких, які визнавали важливість їх роботи. При цьому відзначалося, що українська інтелігенція активніше співпрацювала з військовою адміністрацією у військовій зоні, ніж з цивільною у рейхскомісаріаті.

Невід'ємною частиною окупаційної адміністрації стала поліція, яка комплектувалася за рахунок військовополонених та місцевого населення. Особливістю військової зони України був так званий “змішаний” порядок її формування. Існували три види поліційних ко-

манд. Крім того, з селян створювалися підрозділи “самооборони”. Гітлер виступав проти використання підкорених народів як мілітарної сили. Але під тиском прихильників цієї ідеї з міністерства Розенберга та військових, які внаслідок нестачі людських ресурсів Німеччини прагнули активніше залучати місцеве населення до військової служби, фюрер був змушений дещо скорегувати власну позицію. Важливу роль в цьому відіграв фактор наростання руху Опору в окупованих регіонах.

4. Політика окупаційної адміністрації мала експлуататорський, грабіжницький характер і метою її було перетворення України на аграрно-сировинний додаток та ринок збуту промислових товарів рейху. Економічний потенціал східних областей України постраждав внаслідок заходів уряду СРСР з евакуації та знищення підприємств, обладнання, запасів сировини та в ході бойових дій. Сільське господарство, особливо тваринництво і технічна база, також зазнали збитків. З провалом “блискавичної війни” німці були змушені відмовитися від попередніх планів ліквідації більшості українських підприємств і почалися спроби відновлення їх роботи. Важливу роль у цьому відіграли місцева українська адміністрація, яка розуміла важливість відродження виробництва для нормалізації життя населення. Але після поновлення роботи найбільш перспективні підприємства переходили у безпосереднє підпорядкування німецьких господарських інстанцій. Відновленням важкої індустрії займалися німецькі монополії, які ще до початку війни розпочали боротьбу між собою за українські індустріальні об’єкти. Їм вдалося досягти незначних успіхів у цій справі. Номенклатура виробів підприємств визначалася перш за все потребами вермахту. Це мало важливе значення для підтримки його боєздатності, а потреби цивільного населення у предметах першої необхідності не задовольнялися. Пріоритетне постачання вермахту призвело до товарного дефіциту на українському ринку. В умовах війни Німеччина була неспроможною забезпечити необхідну кількість товарів широкого вжитку. Нездатність окупаційних властей налагодити нормальний товарообмін промислових товарів на продукцію сільського господарства призвели до того, що у сфері постачання все більше стали застосовуватися заходи примусового характеру. Ситуацію не зміг покращити і розвиток ремісництва. Перешкоди, створювані військово-господарськими інстанціями, а також те, що продукція ремісників спрямовувалася не для населення, а для постачання фронту, не змінило ситуації.

5. Стратегічне значення сільського господарства на зайнятих територіях для Німеччини викликало тривалі дискусії серед її керівни-

ків щодо засад політики у цій сфері. Аграрна реформа, ініційована міністерством Розенберга, почалася на початку 1942 р. Вона досягла свого другого етапу – створення хліборобських спілок. Але їх кількість була невеликою, тому громадське господарство, яке за структурою мало чим відрізнялося від радянських колгоспів, залишалося основною формою господарювання на селі в роки окупації. В цілому ж окупаційним властям не вдалося привернути українське селянство на свій бік шляхом реформування сфери сільськогосподарських відносин. Хоча певні заходи могли подобатися селянам, більшість з них були обмануті у своїх сподіваннях позбутися колгоспно-радгоспної системи. До того ж все це відбувалося на тлі реквізицій продовольства, які часто проводилися насильно і без врахувань потреб селян. Тому аграрну політику німців, з цієї точки зору, не дивлячись на певні успіхи у постачанні вермахту і Німеччини, можна вважати невдалою.

6. Хоча політика у культурній сфері ретельно не планувалася і базувалася на положеннях расової теорії нацистів, все ж один її аспект – підготовка до заволодіння культурними цінностями СРСР – становив виключення. Від цього особливо постраждали українські музеї, бібліотеки і картинні галереї. Окремі військові чиновники критикували це явище, відзначаючи його негативний вплив на населення. У сфері культури військово-адміністративні власті, виконуючи настанови міністерства Розенберга, з пропагандистських міркувань проводили, особливо у початковий період окупації, порівняно помірковану політику. Діяльність музеїв, бібліотек, читалень, театрів, різноманітних гуртків, громадських організацій стала у військовій зоні масовим явищем. Відбувався процес відродження релігійного життя. Військові власті, на відміну від служби безпеки (СД), вважали це позитивним явищем. Характер релігійного життя військової зони значною мірою визначав харківський релігійний центр, пов'язаний з діяльністю митрополита Феофіла Булдовського.

Поміркованою, порівняно з рейхскомісаріатом “Україна”, була політика військових властей і в сфері освіти. Це також пояснюється співпрацею з міністерством Розенберга, а також відсутністю на початку окупації чітких інструкцій з цього питання. Наказ про закриття середніх та вищих учбових закладів викликав критику і незрозуміння військової адміністрації. При цьому вони керувалися як ідеологічними, так і суто практичними міркуваннями, посилаючись на невдоволення населення, особливо інтелігенції, та неможливість підготовки кваліфікованої робочої сили. Місцеві діячі намагалися відновити мережу освітніх закладів різного типу, в тому числі, середніх та вищих. Проте,

незважаючи на їх енергійну діяльність, більшість планів не були реалізовані в повній мірі через заборони та обмеження з боку німецьких окупаційних властей, нав'язаних людиноненависницькою теорією націонал-соціалізму.

Список опублікованих автором праць за темою дисертації:

1. Спроби залучення українського населення до збройних формувань фашистської Німеччини // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2001. – Вип. 5. – 261 с. – С. 155 – 159.
 2. Професійна освіта у військовій зоні України у 1941 – 1943 рр. // Сумська старовина. – 2002. – № X. – С. 102 – 110.
 3. Становище наукових інституцій у Харкові в 1941 – 1943 рр. // Сумська старовина. – 2003. – № XI – XII. – С. 152 – 158.
 4. Формування “органів самоврядування” у військовій зоні України // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2003. – Вип. 7. – Част. 1. – 319 с. – С. 201 – 210.
 5. Аграрні перетворення окупаційних властей у військовій зоні України, 1941 – 1943 рр. // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип. 8. – Част. 1. – 325 с. – С. 279 – 298.
 6. Становище музеїв та бібліотек у військовій зоні України в 1941 – 1943 роках // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 2004. – № 8 (76). – С. 66 – 73.
- Матеріали конференцій:
7. Аграрні перетворення німецьких окупаційних властей на Сумщині у 1941 – 1943 роках // Третя Сумська обласна наукова історико-краєзнавча конференція. Збірник статей. – Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ ім. А.С.Макаренка, 1999. – 188 с. – С. 73 – 74.
 8. Участь жителів Сумщини в окупаційних органах охорони порядку у 1941 – 1943 рр. // Матеріали четвертої Сумської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції (14 – 15 грудня 2001 р.). – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2001. – 244 с. – С. 139 – 142.
 9. Театри на Сумщині в роки німецької окупації 1941 – 1943 рр. // Матеріали п'ятої Сумської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції (20 – 21 листопада 2003 р.). – Ч. II: Історія Сумщини з найдавніших часів до кінця XIX ст. Новітня історія Сумщини. –

Анотація

Нестеренко В.А. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941 – 1943 рр. (адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Інститут історії України НАН України. – К., 2005.

У дисертації на основі документальних, літературних та інших джерел досліджено особливості управління, економічного та соціокультурного життя в північних та східних областях України, які не увійшли до рейхскомісаріату “Україна” і протягом всього періоду окупації перебували під управлінням військової адміністрації. Проведено аналіз процесу формування органів окупаційної адміністрації та їх структури. Значна увага приділена ролі допоміжних органів, які формувалися з місцевих жителів.

Проаналізовано політику в промисловості та сільському господарстві. Показано, що провал “бліцкригу” змусив окупаційні власті переглянути початкові плани і вдатися до спроб відбудови українських підприємств та реформування сільськогосподарських відносин.

Значна увага приділена діяльності місцевої інтелігенції по відродженню культурного життя в зазначених областях. Показано, що ці заходи знаходили певне розуміння з боку військової адміністрації.

Ключові слова: окупаційний режим, військова зона, допоміжні органи управління, колаборація, “новий аграрний лад”.

Аннотация

Нестеренко В.А. Оккупационный режим в военной зоне Украины в 1941 – 1943 гг. (административный, экономический и социокультурный аспекты). – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Институт истории Украины НАН Украины. – К., 2005.

В диссертации на основании документальных, литературных и других источников исследованы особенности управления, экономической и социокультурной жизни в северных и восточных

областях Украины, которые не вошли в рейхскомиссариат “Украина” и весь период оккупации находились под управлением военной администрации – Черниговская, Сумская, Харьковская, Ворошиловградская (ныне Луганская) и Сталинская (Донецкая).

Показано, что ещё на этапе планирования было решено отказаться от создания единой системы управления оккупированной территорией СССР. При этом, вследствие недоверия А.Гитлера к военным, которые, по его мнению, были неспособны решать сложные политические задачи, принято решение ограничить оперативный тыл вермахта. Предполагалось, что после быстрого продвижения вглубь территории, тыловые районы должны передаваться под управление гражданской администрации рейхскомиссариатов. В результате военно-административные органы не имели чётко сформулированных задач.

Особенностью оккупационного управления в военной зоне на территории СССР и Украины явилось создание параллельных военно-административного и военно-экономического аппаратов. Задача последнего заключалась в обеспечении вермахта продовольствием за счёт оккупированных территорий, прежде всего, Украины. Однако наличие этих двух управленческих структур порождало противоречия между ними. Роль “третьей власти” в военной зоне выполняли многочисленные полицейско-карательные органы, на которых лежит ответственность за уничтожение населения.

Проанализирован процесс формирования, структура и функции так называемых вспомогательных органов, создаваемых из местного населения представителями различных немецких инстанций. Делается вывод о том, что они стали неотъемлемой частью оккупационной администрации и без их создания и сотрудничества части населения реализация оккупационной политики на украинских землях была бы невозможной. В эти органы шли в основном представители местной интеллигенции, часть которой надеялась на социально-экономическое и национально-культурное возрождение края. Отношение к ним немецких чиновников было различным, но отмечено, что украинская интеллигенция активнее сотрудничала с военной администрацией в военной зоне, чем с гражданской в рейхскомиссариате “Украина”.

Установлено, что экономический потенциал восточных областей Украины пострадал вследствие действий по эвакуации и уничтожению материальных ценностей, предпринятых правительством СССР в начальный период войны. С установлением “нового порядка” началось восстановление сельского хозяйства и части промышленности.

Важную роль в этом сыграла местная украинская администрация, а также немецкие монополии. Номенклатура произведённой продукции определялась потребностями вермахта. При этом потребности местного населения в предметах первой необходимости не учитывались.

В условиях затяжной войны Германия оказалась не в состоянии наладить поставки собственной промышленной продукции в обмен на украинское продовольствие. На украинском рынке возник товарный дефицит. По мнению А.Розенберга, ситуацию могло улучшить развитие ремесленничества. Но усилиями военно-экономических инстанций продукция ремесленников также направлялась для вермахта.

Доказано, что существовали разногласия в среде нацистского руководства по вопросу политики в сфере сельского хозяйства. Аграрная реформа, инициированная министерством А.Розенберга, рассматривается как неудавшаяся, поскольку главная политическая цель – завоевать поддержку украинского крестьянства – не была достигнута. При этом указывается, что некоторые успехи при обеспечении поставок вермахту и Германии достигнуты были. В целом отмечен грабительский характер оккупационной политики в экономической сфере.

В работе также анализируется политика в сфере культуры. Приоритетным для немецких властей был вопрос захвата и вывоза культурных ценностей. Для этого был создан разветвлённый аппарат, от “функционирования” которого особенно пострадали украинские библиотеки, музеи и картинные галереи.

В силу того, что военная администрация разделяла идеи А.Розенберга, деятельность музеев, библиотек, театров, многочисленных кружков и студий была в военной зоне массовым явлением. Также начался процесс оживления религиозной жизни, важная роль в котором принадлежала центру УАПЦ в Харькове. Сравнительно умеренной была политика и в сфере образования. Автор связывает это с деятельностью местной интеллигенции, но при этом отмечает, что большинство её планов были обречены на провал в условиях ограничений со стороны оккупационных властей, навеянных человеконенавистническими теориями национал-социализма.

Ключевые слова: оккупационный режим, военная зона, вспомогательные органы управления, коллаборация, “новый аграрный строй”.

Annotation

Nesterenko V.A. “Occupation regime in the military zone of Ukraine in 1941 – 1943 (administrative, economic and social-cultural aspects”. – The manuscript.

The dissertation for the Scientific Degree of the candidate of the historical science with the speciality 07.00.01 – The History of Ukraine. – The Institute of History of Ukraine of National Academy of Sciences of Ukraine. – K., 2005.

The peculiarities of management, economic and social-cultural life in the Northern and Eastern regions of Ukraine, which were not included to reichcommissariat "Ukraine" and during the whole period of occupation were under the rule of the military administration, are examined and studied in the dissertation with the help of documentaries, literary and other sources. The analysis of the process of forming the bodies of occupation administration and their structure was done. Great attention was paid to the role of auxiliary bodies which were formed on the basis of local inhabitants.

The policy in the sphere of agriculture and industry was analysed too. It was shown that the failure of “blitzkrieg” made the occupation authorities examine the initial plans and try to restore Ukrainian enterprises, reform agricultural system.

The activity of local intelligentsia in the sphere of revival of the cultural life in the regions mentioned above was narrated. It was depicted that the military administration supported those efforts to certain degree.

The key words: occupation regime, military zone, auxiliary bodies, collaboration, “a new agrarian order”.